GRØNLANDSK KULTUR- OG SAMFUNDS-FORSKNING 2010-12

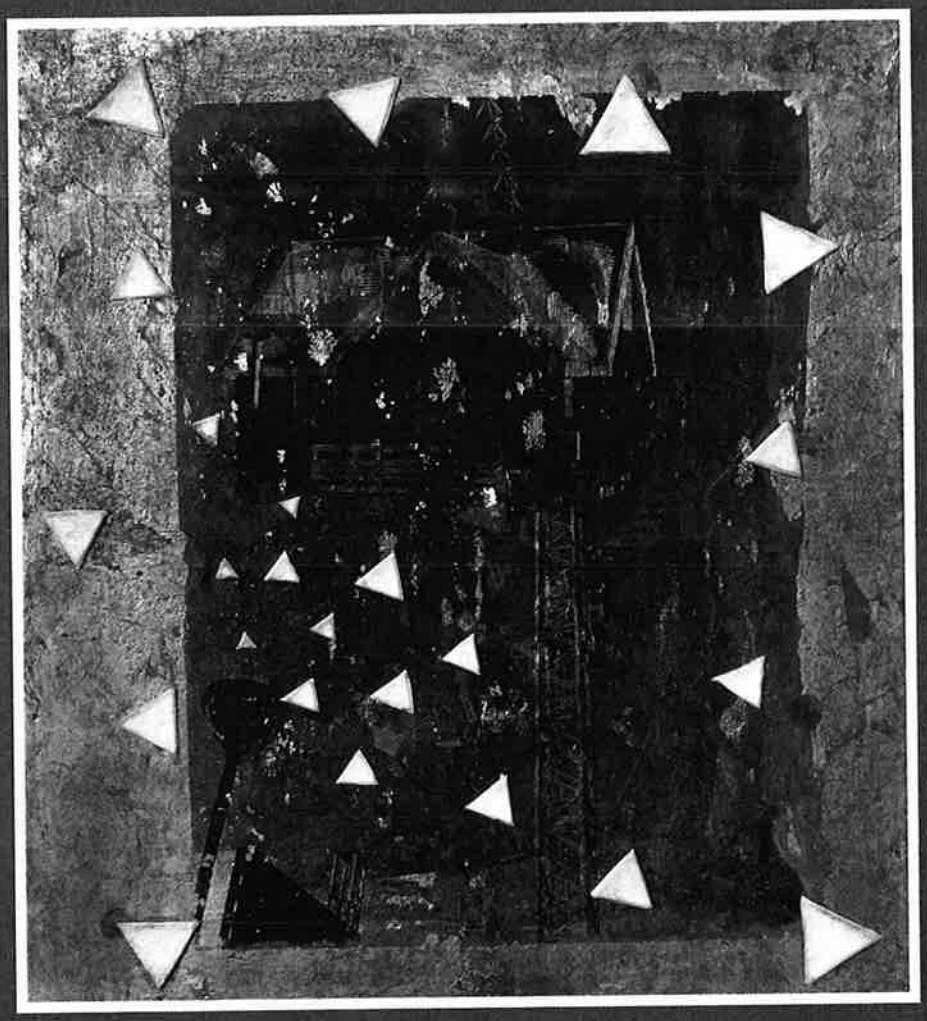

Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat

Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 2010-12
Redaktionelle henvendelser sker til:
Redaktionen
Ilisimatusarfik
Postboks 1061, DK-3900 Nuuk
Grønland
E-mail: tidsskrift@uni.gl

Henvendelser vedr. salg rettes til:
Forlaget Atuagkat
P.O.Box 216, DK-3900 Nuuk
Grønland
E-mail: atuagkat@greennet.gl

ISBN: 978-87-92554-41-3

Omslagsillustration:
Nadia Fleischer Strømsted.

Redaktion:
Birgit Kleist Pedersen, Flemming A.J. Nielsen, Karen Langgård, Kennet Pedersen, Jette Rygaard
Copyright:
Forfatterne / Ilisimatusarfik / Forlaget Atuagkat, Nuuk 2012
Printed in Denmark by: Bornerups Bogtryk og Offset as, 7700 Thisted

Tine Aagaard, Tove Borg og Lise Hounsgaard

Hverdagsliv og daglig livsførelse

Abstract

The theoretical concept of everyday life *is ambiguous. Different theoretical approaches offer different epistemological comprehensions of the concept. These have implications for research in everyday life. For the purpose of clarifying the analytical perspective in a Ph.D. project carried out in and around a hospital ward in Queen Ingrid's Hospital in Nuuk, the concept of everyday life is discussed from two different angles: a sociological-phenomenological approach and an approach to everyday life based on a critical psychological theory of practice. Questions of subjectivity, practice and social change are put on the agenda in order to discuss how change can be brought about through humanistic health research.*

Indledning

Denne artikel udspringer af et ph.d.-projekt som udføres af førsteforfatteren på en sengeafdeling på Dronning Ingrids Hospital i Nuuk. Projektet har arbejdstitlen *Hverdagsliv med sygdom der kræver hospitalsindlæggelse.* Formålet med artiklen er at afklare og konkretisere den teoretiske baggrund for projektet som udgangspunkt for den kommende analyse af empirien.

Artiklen falder i to dele. I den første del præsenteres nogle udvalgte perspektiver på begrebet hverdagsliv. Med udgangspunkt i disse tilgange gennemføres i anden del en diskussion af nogle grundlæggende spørgsmål vedrørende synet på subjektivitet, praksis, forandring – og hvilke konsekvenser det kan have for forskning i hverdagsliv. Diskussionen føres på grundlag af en forståelse af hverdagsliv baseret på en kritisk psykologisk teori om social praksis. Ophavsmanden til kritisk psykologi er Klaus Holzkamp (1998, 2005), og teorien er videreudviklet i en dansk kontekst først og fremmest af Ole Dreier (2006, 2008). Tilgangen har rødder i den historiske dialektiske materialisme, hvor menneskers praksis forankres i de socio-materielle, kulturelle, historiske vilkår for deres liv. Projektet placerer sig inden for humanistisk sundhedsforskning[1].

1 Der henvises her bredt til den forskning der foregår i sundhedsrelaterede emner baseret på videnskabelige begreber og metoder hentet fra forskellige humanistiske discipliner (psykologi, antropologi m.fl.). For forskellige positioner og forståelser inden for humanistisk sundhedsforskning, se fx Lunde og Ramhøj 1995, Thorgaard, Nissen og Jensen 2010.

Baggrund for at diskutere begreber om hverdagsliv

Samfundsmæssig baggrund for projektet

Grønlands sundhedsvæsen har indledt en reform, der skal tilpasse et forældet sundhedssystem til vilkårene i det moderne Grønland. Et af formålene med reformen er at skabe bedre sammenhæng i patientforløbene. Dette sætter fokus på patienternes hverdagsliv, hvor de sundhedsmæssige problemer er opstået, og hvor indsatsen skal have sin virkning.

På grund af Grønlands geografi og infrastruktur er patienternes hverdagsliv i særlig grad påvirket i behandlingsforløb der kræver tilbagevendende kontakter til fx landshospitalet, regionssygehus, sundhedscenter, sygeplejestation, bygdekonsultation, Rigshospitalet i Danmark. Det betyder, at mennesker, der i forvejen er afkræftede, smertepåvirkede, gangbesværede m.m., tilbringer en stor del af deres tid i fly, helikopter eller skib, på en sofa i lufthavnen, på et patienthotel eller sømandshjem, mens de venter på undersøgelse, behandling eller transport. Det er en fysisk belastning, samtidig med at de fleste må undvære deres pårørende i situationer, hvor behovet for at være sammen med de nærmeste er særligt stort.

De mange skift mellem undersøgelses- og behandlingssteder stiller store krav til samarbejde og kommunikation mellem de forskellige instanser. En forkert besked om flyafgangstider kan fx betyde, at patientens rejse bliver forlænget med mange dage, eller at hun/han må rejse til en stor operation på Rigshospitalet i Danmark uden følge af pårørende. Eller en manglende udskrivningsrapport fra det behandlende sygehus kan give sundhedspersonalet i byer og bygder ekstra arbejde med at opklare hvad der er sket under indlæggelsen.

Et andet forhold, der har betydning for sammenhængen i patientforløbene er, at der er store kulturelle forskelle mellem hverdagslivet i bygder, byer og Nuuk. Det stiller særlige krav til sundhedspersonalet på landshospitalet i Nuuk at sætte sig ind i, hvilket hverdagsliv patienten skal hjem og fungere i. Dette så meget mere, som en stor del af personalet kommer fra Danmark for en kortere periode og kun har et overfladisk kendskab til livet i Grønland. Under indlæggelse har patienter mange spekulationer over, hvordan det skal gå når de kommer hjem. Deres betingelser for at klare hverdagen i hjemmet med sygdom eller følger af den er meget forskellige, og i byerne og især bygderne er forholdene meget anderledes end i Nuuk. Fx: Hvordan er mulighederne for at træne sin gangfunktion på stierne i en bygd midt om vinteren? For at passe et sår når der ikke er rindende vand i huset? For at administrere kemo-medicin når der ikke er en uddannet fagperson i bygden? For at passe en døende ægtefælle i hjemmet uden professionel støtte? Hvilke behov har patienterne og deres pårørende i forhold til at klare livet med sygdom eller følgerne heraf, og – ikke mindst – hvilke ønsker har de selv? For at kunne yde en professionel omsorg med relevant støtte til patienterne må personalet være i stand til at sætte sig ind i disse problemer. Det kræver kompetencer til at tackle både kulturelle og sproglige barrierer. Og det kræver en opmærksomhed på, at mennesker, inklusive de sundhedsprofessionelle

selv, har forskellige værdier som er kulturelt påvirkede (se fx Løkke et al., 2006). Dette er en almen problematik, men den bliver meget tydelig i et land, hvor de interne kulturforskelle er meget store i en relativt lille befolkning.

Teoriens metodiske implikationer i projektet som udgangspunkt for en hverdagslivsanalyse af empirien

Formålet med projektet er at udvikle viden om hospitalspleje- og behandlings betydning for patienternes hverdagsliv. Et antal patienter følges med deltagerobservationer og interviews under indlæggelsen og efterfølgende i deres hjem efter udskrivelsen. Hensigten med en systematisk generering af tværkontekstuel viden om patienternes liv er at skabe indsigt i deres vilkår for at leve deres liv med sygdom eller følgerne heraf i hverdagen. Dette sætter fokus på sundhedsprofessionel praksis inden for hospitalets mure som en vigtig betingelse for patienternes muligheder for at kunne leve et hverdagsliv hjemme med sygdom eller følgerne heraf, på den for dem bedst mulige måde. Denne viden er relevant for en analyse af patienternes såvel som de sundhedsprofessionelles perspektiver. At forstå patienternes handlinger og forholdemåder i hospitalskonteksten kræver indsigt i deres deltagelse i andre kontekster. Samtidig må professionelles forudsætninger for at kunne yde en patientcentreret pleje og behandling analyseres i relation til deres særlige institutionelle betingelser.

Hverdagsliv som begreb

Dette tværkontekstuelle perspektiv gør hverdagsliv til et centralt begreb i analysen af projektets empiri. Som videnskabeligt begreb har hverdagsliv gennem de senere årtier vundet stadig større indpas i forskning inden for humanistisk sundhedsvidenskab, humaniora og samfundsvidenskab. Interessen for menneskers hverdagsliv er blandt andet påvirket af den samfundsmæssige udvikling i 1960'erne-70'erne, hvor der blev sat spørgsmålstegn ved, hvad videnskaben skal beskæftige sig med, og hvordan. I modsætning til et strukturalistisk perspektiv sætter hverdagslivsbegrebet fokus på, hvordan samfundslivet konstitueres gennem hverdagslivets handlinger. Der er dog store erkendelsesteoretiske forskelle på forskellige videnskabelige opfattelser af begrebet, og dette får naturligvis konsekvenser for den forskning der bedrives ud fra forskellige tilgange. I det følgende gennemgås kort nogle forskellige videnskabelige tilgange til hverdagsliv.

Forskellige tilgange til hverdagsliv

Interessen for hverdagsliv som begreb går langt tilbage i tiden, både blandt filosoffer og samfundsforskere. Her skal nævnes den europæiske fænomenologi og den amerikanske pragmatisme. Det var i mødet mellem disse to traditioner at den østrigske sociolog Alfred Schutz (1899-1959), som emigrerede til USA under 2. verdenskrig, udviklede det han kaldte en hverdagslivssociologi. Men også inden for andre sociologiske retninger i USA

udvikledes forskningen i hverdagslivet, blandt andet etnometodologien og den symbolske interaktionisme (Zahavi og Overgaard 2005, Harste og Mortensen 2007).

Inden for det som Lave og Packer (2008) kalder Western Existential Marxism (repræsenteret af bla. Georg Lukacs (1885-1971) og Henri Lefebvre (1901-91)) blev der gjort forsøg på at udvikle et begreb om hverdagsliv, som skulle overskride dualismen mellem subjekt og omverden, mellem hverdagslivets praksis og refleksion over den. Dette har blandt andet rejst diskussioner om, hvad hverdagslivsbegrebet omfatter: er det en residual kategori ved siden af filosofi, finkultur og videnskab, er det en privat, hjemlig sfære, eller er det social praksis som sådan (ibid.).

Antropologien og etnologien har traditionelt interesseret sig for hvordan mennesker i "fremmede" kulturer indrettede sig med deres omverden i dagliglivet, og denne interesse er blevet udbredt til også at rette sig mod forskernes egen kultur. Megen antropologisk/etnologisk forskning sætter fokus på hverdagslivet som en måde at forstå kultur og samfund i tværsnit og fra subjektets perspektiv, frem for at studere samfundet med udgangspunkt i det strukturelle og institutionelle niveau (se fx Gullestad 1989). Andre har beskæftiget sig med hverdagsliv som livsformer, der både er samfundsmæssigt betingede og samfundsmæssigt konstituerende (se fx Christensen 1987, Højrup 1983).

I sygeplejeforskningen, og inden for humanistisk sundhedsvidenskab som sådan, har der gennem de senere år været et stigende fokus på patienters hverdagsliv som det sted hvor den professionelle indsats skal have sin virkning. Dette hænger blandt andet sammen med et ændret sygdomsmønster og bedre behandlingsmuligheder, hvilket betyder at stadig flere mennesker lever livet med kronisk sygdom (se fx Ramhøj 1989, Huniche 2002, Hølge-Hazelton 2003, Borg 2003 og 2007, Hounsgaard et al. 2011).

Metode og materiale for artiklens teoretiske afklaring/diskussion

På grund af fænomenologiens store indflydelse på humanistisk sundhedsforskning, herunder forskning i patient-, pårørende- og professionelle perspektiver (se fx Hounsgaard 2004, Pedersen 1999 og Bruun 2004), har jeg valgt at se nærmere på Alfred Schutz's hverdagslivssociologi[2], hans efterfølgeres, Peter Bergers og Thomas Luckmanns, videreudvikling af Schutz's begreber[3] samt den danske sociolog Birte Bech-Jørgensens

2 Denne fremstilles i bogen *Hverdagslivets sociologi*, som er et udvalg af tekster skrevet i 1950'erne, nyoversat og nyudgivet på dansk i 2005.

3 Sammenfattet i bogen *The Social Construction of Reality*, 1966, første gang udgivet på dansk i 1972 under titlen *Den samfundsskabte virkelighed*, nyoversat og nyudgivet på dansk i 2004 under titlen *Den sociale konstruktion af virkeligheden*.

sociologisk-fænomenologiske undersøgelse af arbejdsløse kvinders hverdagsliv, ligeledes gennem en videreudvikling af Schutz's begreber; denne undersøgelse konkretiserer og illustrerer hvad brugen af et fænomenologisk perspektiv kan betyde for forskningens resultater[4]. Hvor Schutz fortrinsvis beskæftiger sig med personlige betydninger, giver Berger og Luckmann en beskrivelse af de samfundsmæssige institutioner som en vigtig betingelse for hverdagslivet. Ligesom hos Schutz er det betydninger, her i form af diskurser, der former virkeligheden. Der er to grunde til at Berger og Luckmann inddrages her. Den ene er at de giver en meget konkret og illustrativ beskrivelse af, hvordan diskurser opstår. Den anden er deres udpegning af en dialektisk forbindelse mellem individ og samfund. Begge dele genfindes i Bech-Jørgensens begreber[5], men er mere udbyggede og konkrete hos Berger og Luckmann.

I det følgende fremstilles de tre tilgange, hvorefter der stilles skarpt på Bech-Jørgensens afhandling som udgangspunkt for den efterfølgende diskussion i forhold til en kritisk psykologisk tilgang til hverdagsliv. Diskussionen tjener til en afklaring af de kritisk psykologiske begreber, som skal bruges i analysen af materialet fra projektets feltstudier.

Alfred Schutz og hverdagslivets sociologi

I sin bog af samme navn fremlægger Schutz en omfattende og kompleks begrebskonstruktion om hverdagslivet, både som subjektiv erfaring og som objekt for videnskaben. Hans interesse for hverdagslivet som genstand for sociologien er begrundet i, at det er den viden som vores fælles liv bygger på, der konstituerer den sociale virkelighed. I det følgende fremstilles nogle centrale begreber som udgangspunkt for den senere diskussion.

Schutz overtager begrebet livsverden fra den tyske filosof og fænomenolog Edmund Husserl (1859-1938) og videreudvikler det som "hverdagslivets verden" (Schutz 2005). Grundtanken er, at det er den verden vi i hverdagen tager for givet. Vi fødes ind i en allerede eksisterende, intersubjektiv og kulturel verden, der er erfaret og tolket af vores forgængere. Denne meningsstruktur fungerer som en fælles referenceramme i vores nuværende verden. På baggrund af dette lager af erfaringer kan vi gøre os forestillinger om hvad fremtiden vil bringe. Denne fortrolighed med hverdagslivets verden, den selvfølgelighed hvormed vi opfatter den, kalder Schutz "den naturlige indstilling".

I hverdagslivet oplever vi den verden der er indenfor vores rækkevidde. Alle tidligere erfaringer og begivenheder befinder sig i en indre bevidsthedsstrøm, som kun bliver

4 Undersøgelsen fremstilles i Birte Bech-Jørgensens doktorafhandling fra 1993, som har titlen *Når hver dag bliver hverdag.*

5 Blandt andet begreberne "meningsuniverser" og "de samfundsskabte betingelser". Se senere.

bevidstgjort gennem refleksion og projektion ud i hverdagslivet. Dette sker gennem kropsbevægelser og kommunikation, blandt andet i mødet med den Anden. Det er denne forbinden indre bevidsthedsmæssige tilstande med ydre umiddelbart sansbare fænomener, der udgør "verden inden for rækkevidde". Det foregår nu og her, og det foregår som anticipationer om den nærmeste fremtid ud fra en logik der hedder at "jeg fortsat kan handle som jeg hidtil har gjort, og at jeg igen og igen kan udføre den samme handling under de samme omstændigheder" (ibid.: 101).

Den handling der er i gang erfares først senere, idet dens mening gribes refleksivt. Mennesker besidder en mangeartet viden om verden som baserer sig på arv og miljø, traditioner, vaner og erfaringer. Ved hjælp af regler og rutiner skaber vi orden i denne forvirrede og usammenhængende viden. Regler og rutiner har vi dels overtaget fra andre, dels selv konstrueret mere eller mindre ureflekteret ud fra erfaringer. Når vi skal møde hverdagens krav er det denne "kogebogsviden" vi bruger. Den er tilstrækkelig til at kunne håndtere hverdagens rutinemæssige anliggender, fordi de som regel kalder på handling, ikke tænkning. Disse håndteringer er blevet reduceret til "automatiske vaner eller selvfølgelige banaliteter". De fleste af hverdagens aktiviteter er af den art, siger Schutz (ibid.: 159-160).

Berger og Luckmann og den sociale konstruktion af virkeligheden

Med udgangspunkt i Schutz's fænomenologiske sociologi udvikler Berger og Luckmann en teori om samfundet som socialt konstrueret. Gennem en analyse af de gensidige forbindelser mellem institutionelle processer og diskurser der legitimerer dem forsøger de at vise, at et sociologisk perspektiv må rumme dialektikken mellem individ og samfund, mellem personlig identitet og social struktur. Man kan godt, som i mange sociologiske undersøgelser, lave rent strukturelle analyser der er fyldestgørende i deres eget erkendelsesmæssige perspektiv, siger de. Men en sociologisk teori må altid integrere den dialektiske sammenhæng mellem strukturer og deres betydning for aktørerne i en historisk sammenhæng. I modsat fald risikerer forskellige grene af sociologien at ende i den rene sociologisme eller psykologisme. Synet på den dialektiske sammenhæng mellem individ og samfund indebærer, siger Berger og Luckmann, en opfattelse af sociologien som en humanistisk videnskab.

Berger og Luckmann beskriver hvordan samfundets institutioner opstår og udvikler sig. Forudsætningen er at mennesker er sociale væsener der på grund af den biologiske udrustning organiserer deres fælles liv. Denne sociale orden er en løbende menneskelig produktion. Af praktiske grunde organiserer mennesker deres aktivitet i vaner og rutiner. Når typiske vanemæssige handlinger får typiske udøvere starter institutionaliseringen. I begyndelsen udgøres institutionerne af konkrete mennesker med konkrete mål. Med tiden overleveres de til efterfølgende generationer og bliver historiske. Herved objektiveres institutionerne. Fx er "ægteskab" ikke kun noget som nogen bestemte personer inkorporerer

– ægteskabet er en institution i samfundet. Institutioner kan nu betegnes som objektiveret menneskelig aktivitet. Da den oprindelige mening med institutionerne nu ikke er direkte anskuelig, må den institutionelle orden legitimeres gennem det Berger og Luckmann kalder "symbolske processer". Gennem processerne bliver legitimeringerne mere og mere teoretiske og integreres efterhånden i et sammenhængende "symbolsk univers"[6]. Den stadige vedligeholdelse af institutioner og symbolske universer gennem legitimering afføder forskellige tiltag med henblik på normalisering, disciplinering og eliminering af afvigende og kætterske definitioner af virkeligheden. Det vigtige i denne forbindelse er at holde fast i, at institutioner og legitimeringer er menneskelige produkter, ikke naturkræfter.

Menneskers helt grundlæggende motivation for at indordne sig disse institutionelle meningsuniverser, siger Berger og Luckmann, er at de bringer orden i den subjektive opfattelse af det enkelte livsforløbs erfaringer. Erfaringer fra de virkeligheder der ikke tilhører hverdagsverdenen (jf. Schutz) bliver gjort mere forståelige og mindre skræmmende ved at blive integreret i hverdagslivets altoverskyggende virkelighed.

Birte Bech-Jørgensen og hverdagsliv

Der er flere grunde til at sociologen Birte Bech-Jørgensen drages frem i forbindelse med et humanistisk sundhedsvidenskabeligt projekt. For det første har hun gennem næsten fire årtier, siden 1970'erne, udviklet en gennemarbejdet fænomenologisk tilgang til analyse af sociale fænomener, som jo også udgør genstandsområdet for humanistisk sundhedsvidenskab[7]. For det andet har hendes hverdagslivsteori haft, og har stadig, stor indflydelse på den forskning der foregår inden for den sundhedsfaglige professionsvidenskab. Dette hænger blandt andet sammen med, at humanistisk sundhedsforskning først tog fart i løbet af 1990'erne og har været optaget af at udvikle empirisk viden frem for at udvikle teori (se fx Lorensen 2003). I det følgende gives en kort fremstilling af Bech-Jørgensens hverdagslivsbegreber som de er beskrevet i hendes doktorafhandling fra 1994, *Når hver dag bliver hverdag*. Det er overvejende denne tekst der er udgangspunkt for mange humanistisk sundhedsvidenskabelige analyser.

Ifølge Bech-Jørgensen er hverdagslivet det liv der leves hver dag. Det rummer betingelserne for hverdagslivet og den måde de håndteres på. Hverdagslivet er betinget af en vis orden, der består af vaner, kommunikation og håndtering af objekter, som konstitueres af fælles viden og fælles betydninger. Den skaber genkendelighed og regelmæssighed

6 Med et meget brugt sprogligt udtryk inden for konstruktivismen kunne man kalde "symbolske universer" for diskurser.

7 Se fx Bech-Jørgensen og Leif Thomsen 1978, Bech-Jørgensen 1994, 2001 og 2003 for blot at nævne nogle milepæle.

som forudsætning for at kunne orientere sig i en foranderlig verden. Denne orden genskabes og omskabes gennem hverdagens "upåagtede aktiviteter", som tjener til at gøre hverdagen overskuelig, forståelig og forudsigelig og til at give hverdagslivet mening. Bech-Jørgensen kalder den "en symbolsk orden af selvfølgeligheder". Den udgør den grundlæggende betingelse for hverdagslivet og rummer både muligheder og begrænsninger. Andre betingelser er "de samfundsskabte institutioner" samt "meningsuniverserne" i form af verdensbilleder, værdier og normer m.m. Hverdagslivet genskabes og omskabes i en vekselvirkning mellem betingelser og håndteringer. Her er Bech-Jørgensen på linje med Berger og Luckmann.

Bech-Jørgensen er først og fremmest inspireret af Schutz, hvis begreber om hverdagslivet hun også forholder sig kritisk til og videreudvikler. Blandt andet mener hun at Schutz's opfattelse af refleksivitet og videnskabelighed som en ren og forudsætningsløs beskrivelse af det naturligt erfarede (den fænomenologiske reduktion) berøver fænomenerne kvalitativt indhold – det ene kan være lige så godt som det andet. Dette medfører at "en subjektiv drivkraft for forandring forsvinder" (Bech-Jørgensen 1994: 92). Når hverdagslivet fremstilles som forskelsløst og uforanderligt, forekommer det ikke nødvendigt at forandre den. I modsætning hertil ønsker Bech-Jørgensen at udvikle begreber om hverdagslivets selvfølgelighed som forudsætning og mulighed for forandring hen imod noget bedre.

Forskningsprojektet "Kvinder i hverdagslivet"

I artiklens diskussion sættes der fokus på subjektivitet, praksis og forandring. Som grundlag herfor skal vi se nærmere på hvordan Bech-Jørgensens hverdagslivsanalyse kommer til udtryk i en konkret undersøgelse.

"At hver dag bliver hverdag betyder, at dagene bliver forskelsløse. Den ene dag ligner den anden, og når dagen er gået, er det ikke til at huske hvad der er sket, hverken i dag eller i går". Med disse ord indleder Birte Bech-Jørgensen sin bog *Når hver dag bliver hverdag*, som handler om resultaterne af projektet "Kvinder i hverdagslivet", som er en fænomenologisk-sociologisk undersøgelse af unge arbejdsløse kvinders hverdagsliv i Danmark i slutningen af 1980'erne. Udgangspunktet for Bech-Jørgensens undersøgelse var en undren over hvorfor arbejdsløse kvinder ikke bare brugte tiden til at gøre alle de ting de ikke havde haft tid til da de arbejdede. Men efterhånden som interviewene skred frem ændrede denne undren sig til spørgsmålet om, hvad det egentlig var de gjorde, når det så ud som om de ikke gjorde noget? Hvad var det for nogen upåagtede aktiviteter der fyldte deres hverdag og hvad var formålet med dem?

Bech-Jørgensen havde i mange år forud beskæftiget sig med ungdomsarbejdsløshed. Hun oplevede at befolkningen lukkede ørerne for problemet simpelthen fordi de ikke orkede at høre om flere problemer. Derfor ønskede hun at fremstille problematikken på en an-

derledes måde, nemlig gennem kvindernes egne fortællinger om hvordan de oplever og håndterer deres hverdag som arbejdsløse. Gennem disse fortællinger vil Bech-Jørgensen vise, at mennesker ikke kun er underlagt de samfundsmæssige betingelser, men også prøver at få det bedst mulige ud af situationen "gennem at søge de umiddelbare glæder og tilfredsstillelser der letter den nødvendige tilpasning til det samfund, som den arbejdsløse er blevet udskilt fra" (ibid.: 32).

Bech-Jørgensens forskningsspørgsmål er opstået ud af empirien og omhandler sammenhængen mellem tid og (fravær af) aktiviteter. Med udgangspunkt i Schutz's sociologiske fænomenologi, som hun kritiserer og videreudvikler analysen igennem, analyseres sammenhænge mellem tid, aktiviteter og mellemmenneskelige relationer. Bech-Jørgensen har på forhånd defineret den grundlæggende betingelse for hverdagslivet som selvfølgelighedernes symbolske orden (se det indledende afsnit om Bech-Jørgensen). Andre betingelser er de samfundsskabte institutioner, som i dette projekt handler om tidens, hjemmets, boligområdernes og forbrugets samfundsmæssige strukturering. Ved hjælp af begreber afledt af Schutz's begreber om tid, rum og intersubjektivitet (se afsnittet om Schutz) analyserer hun kvindernes oplevelser af hverdagslivet som arbejdsløse og hvordan de håndterer det.

Bech-Jørgensen beskriver overordnet kvindernes oplevelser som at det i begyndelsen var godt at have god tid. Men efter et tidsrum svarende til en ferie eller en barselsorlov oplevede de uvirksomhed, hændelsesløshed, mangel på meningsfulde aktiviteter, mangel på samvær med andre, tvivl om fremtiden, dårlig økonomi. Disse oplevelser er et brud på hverdagens selvfølgelige orden og skaber uoverskuelighed. Gennem upåagtede aktiviteter søger kvinderne gennem justeringer og improviseringer at genskabe eller omskabe selvfølgeligheden med henblik på at genoprette overskuelighed og forståelighed. Upåagtede aktiviteter kan også have til formål at få hverdagslivet til at opleves eller fremstå som meningsfuldt. Disse aktiviteter kaldes "symbolske håndteringer". Det er fx at bruge ekstra lang tid på husarbejdet for at bekræfte sin funktion som en god husmor, eller at gå i indkøbscenteret og forbruge og på den måde "forbinde varernes symbolik med forestillinger om et godt liv" (ibid.: 227). Sådanne håndteringer har forbindelse til samfundsmæssige normer og værdier. Mange aktiviteter har til formål at få hverdagslivet som arbejdsløs til at fremstå som "normalt" ved fx at vente med at gå i vaskekælderen til efter almindelig arbejdstid, eller at fremstille sig selv som et "ordentligt" (ikke arbejdsløst) menneske ved at kaste sig over hjemmets indretning, købe pænt tøj m.m. Her går håndteringerne ud på at leve op til en samfundsmæssig norm om at det er godt at have et arbejde.

I opsummeringen i slutningen af bogen peger Bech-Jørgensen på det forandringspotentiale som kvinderne efter hendes mening viser gennem den måde de omfortolker deres fastlåste situation og ændrer deres følelser. Dette forandringspotentiale opstår når den fælles symbolske orden af selvfølgeligheder tolkes forskelligt af individer – for det meste

i fællesskab med andre – og skaber et "spillerum af betydninger". Dette sker oftest når den symbolske orden er truet. I dette spillerum udvikles et "symbolsk overskud". I en moderne verden præget af fragmenteringer og nedbrydning af traditioner kan dette overskud resultere både i sociale spændinger og i skabelsen af nye hverdagskulturer gennem det der kaldes den "symbolske kreativitet". Denne kreativitet kræver psykosociale ressourcer i form af det som Bech-Jørgensen kalder "hverdagslivskræfterne". Disse udspringer af mellemmenneskelige og sociale relationer og udvikles "når vi forholder os til noget, tager stilling til noget" (ibid.: 275) De indebærer at man er involveret i noget man tror giver mening. Hverdagslivskræfterne kan også komme til udtryk i individuelle tilfælde, men virkningerne her er mere træge, fordi man er alene om at skabe forandringerne.

Diskussion med henblik på at afklare analysebegreber

Som forberedelse til analysen af empirien i ph.d.-projektet, som adresserer de aktuelle problemer i det grønlandske sundhedsvæsen vedrørende behandlingsforløb og deres betydning for patienternes hverdagsliv, er der indtil nu skitseret forskellige tilgange til hverdagslivet som begreb. Herefter er det fremlagt hvordan hverdagslivsbegrebet bruges analytisk i et fænomenologisk-sociologisk forskningsprojekt, hvis tilgang til hverdagsliv bruges i megen humanistisk sundhedsforskning.

I resten af artiklen diskuteres nogle grundlæggende spørgsmål vedrørende synet på subjektivitet, praksis og forandring ud fra henholdsvis denne fænomenologisk-sociologiske position og en forståelse af hverdagsliv baseret på en kritisk psykologisk praksisteori. Diskussionen foretages med henblik på at afklare og konkretisere de begreber som skal anvendes i den senere analyse af projektets empiri. Til sidst skitseres nogle konsekvenser for forskningen i projektet ud fra dets perspektiv på hverdagsliv.

Bech-Jørgensens opfattelse af forandring

Som tidligere beskrevet kritiserer Bech-Jørgensen Schutz's begreb om den naturlige indstilling for at overse, at de ting vi tager for givet i hverdagen, har et kvalitativt indhold. Når han siger at vi enten befinder os i den naturlige indstilling eller i en indre bevidsthedsstrøm, så betyder det at vi ikke sætter spørgsmålstegn ved rutiner og begivenheder i hverdagen og dermed kan vi heller ikke gøre forsøg på at forandre betingelserne, siger Bech-Jørgensen.

I afhandlingen beskriver Bech-Jørgensen forandringsbestræbelser på den måde, at kvinderne ud fra deres oplevelser af arbejdsløshedslivet som uvirksomt, begivenhedsløst, isoleret m.m. prøver at ændre oplevelsen ved at tillægge deres aktiviteter, upåagtede såvel som mere strategiske, betydninger, som kan få deres liv til at opleves og fremstå mere aktivt, meningsfuldt, respektabelt. Det rejser selvfølgelig spørgsmålet om hvorvidt en

kognitiv omdefinering af betydninger er "nok" – er det ikke snarere udtryk for en ufrivillig tilpasning til eksisterende begrænsende betingelser frem for forandring? Jo, siger Bech-Jørgensen, fordi kvindernes bestræbelser var upåagtede og fordi de var alene, gik deres håndteringer ud på at ændre deres oplevelser, følelser og forestillinger, deres egen indre verden. Den ydre verden, det vil sige den samfundsskabte arbejdsløshed, uddannelsessystemets barrierer, boligområdets mangel på muligheder for sociale aktiviteter og det kommercielle markeds udnyttelse af folks forsøg på at tillægge deres liv positive betydninger, kunne de ikke gøre noget ved. Bech-Jørgensen går videre og siger, at selve omfortolkningen af betingelserne kan fremkalde subjektive drivkræfter for forandring af betingelserne. Det er det hun kalder hverdagslivskræfter. Dette er beskrevet i det foregående afsnit.

For at kunne gå ind i en mere konkret diskussion af nogle problematikker i Bech-Jørgensens opfattelse af hvad forandring består i, skal hendes fortælling om en af de arbejdsløse kvinder refereres her. Historien optræder i et kapitel om forbrug og hjemmets indretning som måder at håndtere hverdagslivet som arbejdsløs på. Ifølge Bech-Jørgensen illustrerer fortællingen, at når de kvinder der har børn køber smukke eller nyttige ting til hjemmet

> bliver deres egen position som god mor og husmor også bekræftet. Samtidig kan den signalere udadtil, at selvom hun er arbejdsløs eller eneforsørger er hun et ordentligt menneske, der på trods af modstand er i stand til at leve op til den herskende norm for respektabilitet (ibid.: 194).

Når der refereres til en case som foregår i en dansk kontekst er det af praktiske grunde, idet den forskning der her diskuteres er udført i Danmark. Det teoretiske perspektiv, som der slås til lyd for, har lige så stor relevans i en grønlandsk kontekst, hvilket også vil fremgå af de spørgsmål til videre forskning som stilles sidst i teksten, og som vil indgå i en kommende artikel om analyse af undersøgelsens grønlandske empiri.

Marias historie

Historien handler om Maria på 20 år som har en toårig søn, hvis far hun er blevet skilt fra. Nogle måneder efter skilsmissen mistede hun sit arbejde. Nu bor hun i en etværelses lejlighed i et socialt boligbyggeri. I forbindelse med flytningen investerede hun i nogle møbler som hun købte på afbetaling, hvilket har givet hende økonomiske problemer. I et citat siger hun, at hun gjorde det fordi sønnen skulle blive ved med at have et godt hjem, efter at de var flyttet fra bedre boligforhold hos faderen. Senere fremgår det at hun er bange for at ex-manden og den nye kone skal tage drengen fra hende. De har jo meget mere at byde på end hende, og det får hun også at mærke når drengen kommer hjem efter en weekend hos faderen og blandt andet savner haven at gå ud og lege i. Hun er bitter over at det nu er den nye kone der sidder inde med alle de "goder" at tilbyde

drengen. Hver morgen tager hun af sted til normal arbejdstids begyndelse og tilbringer dagen i de omkringliggende provinsbyer, dels med at søge arbejde, dels med at vandre rundt i gader og indkøbscentre. Efter "arbejdstid" henter hun drengen i vuggestuen. Turene rundt i omegnen er med til at tære på økonomien. De økonomiske problemer forsøger hun i en periode at løse gennem prostitution. Et par måneder før interviewet med Bech-Jørgensen havde hun prøvet at begå selvmord. På tidspunktet for interviewet tog hun psykofarmaka og gik til psykiater. Fire måneder efter interviewet fandt hun et job. Her mødte hun en god mand og senere fandt hun også en større lejlighed i et mere "respektabelt" boligområde.

Bech-Jørgensens tolkning af Marias hverdagsliv

Bech-Jørgensen siger at Maria skaber et pænt hjem for at opretholde sin værdighed og selvagtelse og for at leve op til normen for respektabilitet, som også indebærer det at kunne klare sig selv ved at arbejde. Disse værdier har hun med fra sin opvækst. Desuden er det at skabe et pænt hjem en måde at vise sin kærlighed til sønnen. Dette forklares med Marias opvækst i et hjem der var præget af knaphed og manglende omsorg fra forældrene. Hjemmet symboliserer "god mor" og "ordentligt menneske".

Med arbejdsløsheden er grundbetingelsen for Marias hverdagsliv, den selvfølgelige symbolske orden, brudt, ligesom hendes norm for respektabilitet er brudt. Hendes håndteringer går på at genoprette ordenen og respektabiliteten, i det mindste symbolsk, ved at lade som om hun går på arbejde. Den tidsmæssige strukturering af hverdagen som en hverdag med arbejde og fritid hindrer hende i at sove tiden væk, og bestyrker hende i troen på, at det er muligt at få et arbejde og en normal hverdag igen. Men ordenen opretholdes også ved at hun søger med lys og lygte efter et arbejde og forsøger at holde sammen på økonomien. Håndteringerne skal tjene til at overbevise Maria selv og andre om at hun er et ordentligt menneske.

Arbejdsløsheden, prostitutionen og det at bo i et socialt boligbyggeri er et brud på Marias grundlæggende værdier. Det, sammen med bruddet på hverdagens overskuelighed og forudsigelighed, fører til selvmordsforsøg.

Hvordan det lykkes Maria at komme ovenpå beskrives som at hun et par måneder efter interviewet igen "begyndte at komme til kræfter". Det beskrives som en personlig kraftanstrengelse blandet med held. Drivkraften hertil siges at være at hun ellers ikke ville have kunnet

> overbevise sig selv om, at hun var et ordentligt menneske. Hendes verdensbillede ville have mistet al mening ... og hun ville have følt sig fuldstændig udstødt af den lokale sociale orden, hun var vokset op i (ibid.: 199).

Det at fremstille sig som et ordentligt menneske gennem at skabe et pænt hjem for sin søn og over for omverdenen at lade som om hun arbejdede, var en drivkraft for Maria til at ændre på sin situation.

Hverdagsliv som "daglig livsførelse"

Beretningen om Maria giver anledning til en anden mulig forståelse af hendes måder at klare sit hverdagsliv på, en forståelse som kan pege på andre perspektiver på hvordan forandring frembringes eller påvirkes. Denne forståelse hviler på en anderledes tilgang til betingelser, håndteringer og subjektive betydninger. Tilgangen bygger på et grundlæggende standpunkt til mennesker som deltagere i social praksis. I det følgende gives en kort introduktion til nogle centrale begreber.

Den tyske psykolog Klaus Holzkamp[8] rejste i 1980'erne en grundlæggende kritik af den eksperimentelle psykologi for at studere psykologiske fænomener løsrevet fra de dagligdags sammenhænge de opstår i. Eftersom menneskers liv ikke udspiller sig i serier af standardsituationer skaber dette desuden et problem om, hvordan den eksperimentelt udviklede viden overføres til hverdagslivet. For at overkomme disse problemer udviklede Holzkamp begrebet "daglig livsførelse" som en måde at begrebssætte den aktive kreative proces det er at føre et komplekst hverdagsliv. Daglig livsførelse er en virksomhed der går ud på dagligt at organisere, integrere og konstruere hverdagslivet på en sådan måde, at de forskellige og konfliktuelle krav, som møder individet, kan forbindes og håndteres (Holzkamp 1998). I denne bestræbelse kan man grundlæggende forholde sig på to måder: reproducerende eller udvidende. Et vigtigt aspekt af livsførelsesbegrebet er i denne forbindelse selvforståelse. Min forståelse af mig selv er en forståelse af mine begrundelser for at føre mit liv som jeg gør, ud fra mine interesser og ud fra min opfattelse af mine handlemuligheder.

Daglig livsførelse er et begreb der medierer mellem samfundsmæssige strukturer og subjektive betydninger og handlebegrundelser. Grundforudsætningen er at verden konstitueres af menneskelig virksomhed, og det er denne virksomhed der forbinder subjekter og deres omverden i en dynamisk proces hvor begge reproduceres og udvikles. Ole Dreier[9] har videreudviklet den tværkontekstuelle og sociale karakter af livsførelsesbegrebet, ifølge hvilken menneskers praksis funderes i sociale praksisstrukturer. Dette indebærer en kritik

8 Den tyske psykolog Klaus Holzkamp (1927-95) og hans kolleger ved Freie Universität i Berlin udviklede den kritiske psykologi som en videnskab om subjektet ud fra en historisk dialektisk-materialistisk tænkning.

9 Den danske psykolog Ole Dreier var med i kredsen omkring Holzkamp og har siden gennem empirisk forskning videreudviklet den kritiske psykologi (se bl.a. Dreier 2008).

af Holzkamps begreb om struktur for at være for abstrakt. Gennem empirisk forskning udvikler Dreier et begreb for strukturer som social, situeret praksis. Dette begreb adskiller sig også fra at betragte social praksis som en dualisme mellem et overordnet system og en livsverden (Dreier 2008: 23). Desuden sætter begrebet fokus på, at hverdagsliv ikke er en "rest" der er tilbage, udenfor institutionerne, det vil sige fortrinsvis hjemme og i fritiden. Daglig livsførelse omfatter "det hele".

Mennesker lever deres liv i og på tværs af forskellige kontekster i sociale praksisstrukturer – ikke i en homogen livsverden. De personlige betydninger der opleves i forskellige kontekster hænger sammen med personens interesser og muligheder på tværs af kontekster – betydninger er ikke noget i sig selv.

En forståelse af Marias hverdagsliv som daglig livsførelse

Inden analysen af Maria-casen fortsættes skal det pointeres, at hendes historie som socialt fænomen lige så godt kunne have forekommet i et stykke humanistisk sundhedsforskning som i et sociologisk. Casen er derfor egnet til en analyse ved hjælp af de kritisk psykologiske begreber med henblik på at kvalificere de kommende analyser af empirien i det herværende humanistisk sundhedsvidenskabelige ph.d.-projekt.

Hvis vi vil forstå Marias hverdagsliv må vi væk fra at opfatte hendes situation og hendes problemer som individualiserede, uden forbindelser til de andre kontekster hun deltager i i hverdagslivet. Intet menneske lever sit liv kun i kraft af sig selv. Hvad enten vi handler alene eller ej, så er vi deltagere i social praksis, det er ikke noget vi kan vælge til eller fra. Vores handlemuligheder i en situation og mulighederne for at ændre situationen er ikke kun op til os selv, men afhænger af hvad andre gør eller vil komme til at gøre. Hvis vi løsriver en persons liv fra den sociale praksis' strukturer (det at personen er deltager i forskellige kontekster på tværs), så mister vi sporet af hvad dette liv drejer sig om, hvilke interesser og handlemuligheder personen forfølger på tværs af disse kontekster, og hvilke betingelser personen har for at handle (Dreier 2008).

Hvis vi kun interesserer os for hverdagslivet som "verden inden for rækkevidde" vil vi søge efter en indre logik dér. Som fx når Bech-Jørgensen tolker Marias bestræbelser på at opbygge et pænt hjem og illudere at hun går på arbejde, som udslag af nogle værdier om respektabel livsførelse og som en måde at gøre hverdagen overskuelig og forudsigelig på. Det er det måske *også*, men hvis vi ser på hvad der ellers sker i Marias liv, så er der meget mere på spil. Maria fortæller blandt andet lidt om sine problemer med ex-manden og hans nye kone, men vi ved ikke ret meget om dem, fordi Bech-Jørgensen ikke forfølger spørgsmålet (eller også er det ikke refereret fordi det er irrelevant for hendes analyse). Alligevel vil jeg prøve at analysere Marias hverdagsliv ud fra begrebet om daglig livsførelse - med forbehold for at analysen bygger på mange antagelser.

Maria giver udtryk for at hun er bange for at ex-manden og konen skal tage drengen fra hende. Hvis man ser på hendes økonomiske, arbejdsmæssige og boligmæssige situation og på faderens meget bedre muligheder for at give drengen en materielt tryg opvækst, så kan man forstå hendes frygt. Hvis hendes økonomi falder helt fra hinanden er hun yderligere udsat. Efter selvmordsforsøget hvor hun går til psykiater og får psykofarmaka er situationen endnu mere usikker. Set i dette lys kan man forstå Marias daglige livsførelse på den måde, at for at undgå at komme i myndighedernes søgelys gør hun alt hvad hun kan for at leve op til ex-mandens, naboers og vuggestuepædagogers (formodede) normer for en "god mor" med styr på livet: drengen mangler ikke noget, hjemmet er pænt, moderen går på arbejde. Dette sætter yderligere spot på Marias forskellige deltagelse i forskellige kontekster. Hvordan er hendes forhold til personalet i vuggestuen? Har hun og hendes søn relationer til andre børn og forældre i vuggestuen? Hvad med familie og venner, hvordan har de forbindelse til hendes hverdagsliv, er det nogen hun omgås, passer de drengen engang imellem? Og hvilken rolle spiller a-kasse og arbejdsformidling for Marias muligheder, er de bare et pengeudbetalingssted, eller er der aktiviteter i forhold til arbejdsløse? Hvordan forholder de professionelle sig? Alle disse andre kontekster i Marias hverdag er arrangeret med henblik på noget, de repræsenterer et spillerum af muligheder for fx pasning, leg, samvær, fremtidsplanlægning. Hvordan mulighederne realiseres afhænger af deltagernes rådighed over betingelserne og hvordan de realiserer deres muligheder. De kan forholde sig på problematiske måder og derved stille sig i vejen for egne eller andres muligheder. Fx har Maria ikke meget at skulle have sagt når hendes søn er hjemme hos faderen og konen, som set udefra har meget mere at tilbyde drengen end Maria har. Derfor er hun afhængig af hvordan de forholder sig, om de fx prøver at lokke ham til at ønske at bo hos dem i stedet for hos Maria. Det kan komme til at præge hendes eget forhold til sønnen. Af skræk for at komme i pædagogernes søgelys kan Maria selv forholde sig på problematiske måder i forhold til at realisere sine handlemuligheder i vuggestuekonteksten ved fx at undgå børn og voksne og derved afskære sig selv og sønnen fra at opbygge relationer, legekammerater, fællesskab omkring børnepasning eller andre aktiviteter.

Eksemplet skal vise, at de betingelser som Maria håndterer, er noget i praksis. De er ikke, som i Bech-Jørgensens forståelse, en abstrakt orden af vaner og rutiner, som holder hverdagen kørende, og som det er et mål i sig selv at opretholde. Vaner og rutiner er en praktisk nødvendighed for at vi ikke igen og igen skal tage stilling til hver en handling i hverdagen. De er redskaber til at strukturere og gennemføre en hverdag, hvor vi i øvrigt har forskellige interesser i vores liv, som vi forfølger.

Vores muligheder for at forfølge vores interesser har forskellige praktiske betingelser i de forskellige kontekster vi deltager i. Betingelserne er materielle, fx kvaliteten af boligen, størrelsen af lønnen eller understøttelsen. Betingelser er også den måde institutioner er struktureret og arrangeret på, ud fra hvilken funktion de skal opfylde, fx vuggestuens åbningstider, arrangementer med henblik på at børnenes forældre kan lære hinanden at

kende, pædagogernes pligt til at anmelde omsorgssvigt til myndighederne, lovgivning i forbindelse med forældremyndighed ved skilsmisser osv. Og da ingen sociale kontekster reproduceres og forandres pr. automatik er det også en betingelse for os, hvordan andre forholder sig og handler i kontekster, som vi har del i. Er vuggestuepædagogerne bekymrede for Maria af omsorg for hende, eller optræder de som kontrollanter? Er sønnens far og hans kone mest optaget af drengens ve og vel eller af at få forældremyndigheden over ham? Det får betydning for Marias handlemuligheder.

Strukturelle arrangementers betydning for daglig livsførelse

Den ovenfor beskrevne tværkontekstuelle karakter af hverdagslivet gør det relevant at pege på samfundsmæssigheden af social praksis. Social praksis *er* samfundsmæssig. Socialitet er ikke kun noget der sker i konkrete møder i tid og rum (jf. Schutz og mødet med den Anden). Ole Dreier siger det på denne måde: Gennem deres livsbane bevæger personer sig ind og ud af diverse institutionelle arrangementer vedrørende uddannelse, jobkarrierer, familieforløb m.m. Disse utallige institutionelle arrangementer (og kulturelle forståelser af deres funktioner) regulerer og tilbyder ressourcer til den enkelte med henblik på at sammensætte og udfolde en personlig livsbane. De institutionelle arrangementer yder en institutionel strukturering og retningsanvisning til folks livsbaner, men efterlader mange ting til deltagerne selv at tage stilling til og gennemføre (ibid.:190). Man kan også sige det på den måde, at de handlemuligheder som sociale kontekster tilbyder os er strukturelt arrangeret. Det kan fx være Marias søns muligheder for at knytte venskaber med andre børn i vuggestuen. Disse muligheder er ikke determineret af fx de fysiske rammer eller den pædagogiske diskurs. Rammerne forvaltes af subjekter. Som professionelle handler vuggestuepædagogerne inden for de institutionelle betingelser; ud fra deres position og opgaver i konteksten forvalter de betingelserne ud fra deres interesser og muligheder (som fx kan vægte kontrol frem for omsorg eller omvendt). Gennem deres daglige livsførelse tager også de del i at reproducere, forhandle og ændre sociale strukturer.

Forstået på denne måde udgør institutionelle rammer mulighedsbetingelser. Denne opfattelse adskiller sig fra en opfattelse af institutioner som afgrænsede størrelser, som udefra virker ind på folks liv (ofte determinerende, ved hjælp af magt). Bech-Jørgensen repræsenterer den sidste opfattelse. Hun siger at det er den symbolske orden af selvfølgeligheder der er grundbetingelsen for hverdagslivet, og herudover udgør de samfundsskabte institutioner og meningsuniverserne de andre betingelser. Det vil altså sige, at vores handlinger i hverdagen med henblik på at reproducere/genskabe den, kan analyseres udelukkende i forhold til den orden vi forsøger at opretholde. Den orden skulle så ikke have noget med "de samfundsskabte institutioner" at gøre. Men opdelingen er kunstig, for vi kan stort set ikke leve et hverdagsliv uden at være viklet ind i mange forskellige institutioner, som er samfundsmæssigt reguleret: Familie, arbejde, arbejdsløshedsinstitutioner, børnepasningsinstitutioner, uddannelse, fritidsaktiviteter osv. medierer deltagelsen.

Opdelingen er udtryk for en opfattelse af hverdagsliv som "resten", som det der foregår udenfor institutionerne. Det kan bare ikke lade sig gøre at leve sådan et hverdagsliv, og det er Bech-Jørgensens afhandling faktisk selv et godt eksempel på. Selv som arbejdsløs og "udskilt" (Bech-Jørgensens udtryk) er man dybt involveret i institutioner. Når man insisterer på at opretholde skellet er man med til at opretholde forestillingen om, at mennesker kun er *underlagt* samfundets institutioner.

Det tværkontekstuelle perspektivs betydning for opfattelsen af subjektivitet

Bech-Jørgensen tolker Marias livsførelse som afledt af hvad den symbolske orden og meningsuniverserne betyder for hende. Dette kan forstås som determinerende for opfattelsen af hvordan Maria fører sit liv, og hvad hun kan gøre for at ændre på det i en retning hun ønsker. Ud fra det teoretiske perspektiv søges alle hendes handlinger begrundet i en bestræbelse på at tilpasse sig givne ordner og normer som et mål i sig selv, for at ændre på oplevelsen. Derfor forholder Bech-Jørgensen sig ikke til Marias komplekse sociale praksis på tværs af kontekster, hvilke problemer og konflikter hun her møder og hvordan hun håndterer dem. Maria bliver ikke udforsket som en person der fører sit liv aktivt i forhold til sociale og materielle betingelser. Hendes hverdagsliv bliver tolket som om hun ikke har andet valg end at leve op til normerne. Og konteksten bliver fremstillet som om den er en fast beholder af abstrakte betydninger, der sætter rammer for hvad Maria kan og ikke kan gøre. Man kan sætte spørgsmålstegn ved, om dette er et udtryk for en opfattelse af Maria som et subjekt.

Det er troligt at Bech-Jørgensen med sin fænomenologiske "forstående" forskning ønsker at vise "solidaritet" med de unge arbejdsløse kvinder. Men da det teoretiske perspektiv ikke kan forankre Marias hverdagsliv i hendes sociale og samfundsmæssige intentionelle praksis, så kan det se ud som om Bech-Jørgensen blot bekræfter Maria i hvor håbløst det hele er.

Rutiner og forandring

Forandring bliver "klistret på" som noget der kan opstå under ganske særlige omstændigheder – i Marias tilfælde fremstillet som en individuel kraftanstrengelse i et socialt tomrum. Denne tilgang overser, at vi forandrer vores omverden hele tiden i kraft af vores praksis i den. Vi reflekterer (mere eller mindre bevidst) over vores praksis og lærer af hvad der virker og ikke virker, vi bruger vores erfaringer og reviderer dem i nye sammenhænge med andre deltagere (Dreier 2008: 104-108). Det er langtfra altid vores forehavender lykkes, men det er jo ikke ensbetydende med at vi ikke prøver.

Vi er ikke henvist til at gentage kendte handlinger som "automatiske vaner eller selvfølgelige banaliteter" for at håndtere hverdagens rutinemæssige anliggender, fordi de ikke

kræver tænkning, kun handling, som Schutz udtrykker det. Det kan slet ikke lade sig gøre at handle uden at tænke. Handlinger er ikke hundrede procent standardiserede, det er ikke entiteter som vi kan hive frem og aktivere i situationer, som vi genkender som krævende denne bestemte standardiserede handling. Og selvom det var sådan, ville det i det mindste kræve tankevirksomhed at tage stilling til, hvilken standard der skulle hives frem til lejligheden. Vi udfører ikke rutinerne på identiske måder. Vi griber dem altid lidt forskelligt an, tager forskellige transportmidler på arbejde alt efter vejret, springer indkøbet på hjemvejen over, sammensætter menuen efter hvad der er i køleskabet og hvem der deltager i måltidet osv. At udføre en rutine kræver stillingtagen til hvordan præcist den skal udføres i netop denne sammenhæng på denne dag, og om den overhovedet skal udføres.

Ligesom Schutz siger Bech-Jørgensen, at gentagelser "strukturerer hverdagslivets strømme af aktiviteter i tid og rum" (Bech-Jørgensen 1994: 249). Det går dog ikke helt af sig selv da vi hele tiden må tilpasse vores handlinger de små ændringer, der hele tiden sker i hverdagslivet. Disse tilpasninger foregår gennem "justeringer og improvisationer". De fleste af handlingerne er upåagtede, men specielt når der er tale om improviseringer, siger Bech-Jørgensen, afbrydes de upåagtede aktiviteter af "øjeblikke af taktisk agtpågivenhed", der beskrives som

> øjeblikke af intuition og refleksion, der gør det muligt at justere handlings- og bevidsthedsstrømmene, så disse kan fortsætte som om der tilsyneladende intet uforudset var hændt (ibid.: 250).

Bech-Jørgensen anerkender altså i modsætning til Schutz, at håndtering af rutiner kræver tankevirksomhed. Hun ser det dog som noget der kun foregår momentvis, når "strømmene af upåagtede aktiviteter afbrydes" (ibid.), og der skal noget særligt til at sætte denne refleksion i gang, fx at andre gør os opmærksom på selvfølgeligheden i vores handlinger, eller at der sker "skred eller brud" på hverdagslivet. Også her fremstilles det som om hverdagslivet mere eller mindre gennemføres ved hjælp af ureflekterede vaner og rutiner. Det problematiske heri er diskuteret ovenfor.

Men herudover siger Bech-Jørgensen, at de rutinemæssige håndteringers funktion, foruden at gøre hverdagen genkendelig og overskuelig, også har til formål at "skabe mening i hverdagslivet". Denne meningstilskrivning sker, fordi de upåagtede aktiviteter, som har til formål at opretholde hverdagens selvfølgelige orden, er "bærere af værdier" der er "relaterede til meningsfyldte verdensbilleder" (ibid.: 250). Sammenholdt med den ureflekterede karakter af upåagtede handlinger kunne man udlægge det således, at Bech-Jørgensen mener, at vi har et lager af diskursive værdier og verdensbilleder, som vi griber til i vores hverdagsliv, hvis selvfølgeligheden bliver forstyrret og vi mangler mening i vores liv. Herimod kunne man indvende, at det vi tager stilling til i vores daglige livsførelse er vores betingelser og vores muligheder i social praksis. Her er selvfølgelig flere måder at gen-

nemføre sine forehavender på. Maria står måske i en konflikt om, hvordan hun skal tackle det problem at faderen har flere materielle goder at tilbyde sønnen end hun selv. Skal hun nedgøre faderen og konen over for sønnen? Skal hun prøve at vise sønnen at livskvalitet ikke kun hænger sammen med materielle goder? Skal hun prøve at "følge med" og købe flere ting til sønnen? Osv. Gennem sine handlinger og sine refleksioner over dem, både i øjeblikket og senere, alene og sammen med andre, får Maria erfaringer med hvad der er det bedste at gøre. Hun henter ikke kun en værdi fra sit prædefinerede verdensbillede, fx en værdi om at skilsmisseforældre bør kunne arbejde sammen om børnene til børnenes bedste, og skærer hverdagslivet til efter denne værdi. Marias værdier kommer til udtryk i hendes handlinger, og de er ikke entydige. Værdier er ikke til for at "skabe mening". Værdier er noget vi gør i praksis, og de er hele tiden til forhandling. Dette skal dog ikke forstås på den måde, at vi ikke er under indflydelse af samfundsmæssige meningsuniverser eller diskurser. Problematiseringen skal blot pege på, at vi ikke er determinerede af dem.

Konsekvenser for forskningen i ph.d.-projektet

Kort opsummering i forhold til diskussionspunkterne subjektivitet, praksis og forandring

I det ovenstående er diskuteret et sociologisk-fænomenologisk perspektiv på arbejdsløse unge kvinders måder at håndtere deres hverdagsliv på, ud fra en social praksisteori om hverdagsliv som daglig livsførelse. Begrebet daglig livsførelse rummer et standpunkt til mennesker som deltagere i sociale praksisstrukturer. Her forstås menneskers livsførelse som subjektivt begrundet i deres sociale, tværkontekstuelle praksis. Denne forståelse sætter fokus på den refleksive karakter af menneskers sociale praksis, og dermed også på dens forandringspotentiale. Hvad der kan komme ud af at bruge disse analysebegreber er eksemplificeret gennem analysen af en case.

Hvad betyder det for den teoretisk-metodiske tilgang og analyse i projektet

At forstå menneskers daglige livsførelse er, set fra ovenstående perspektiv, at forstå deres begrundelser for at føre deres hverdagsliv som de gør. Til dette formål må vi sætte os ind i deres vilkår i de forskellige sociale kontekster de indgår i, og hvordan de på tværs af disse kontekster søger at realisere hvad der for dem er et godt liv, ud fra deres opfattelse af hvilke muligheder vilkårene giver for at gennemføre det. En sådan udforskning antages at kunne pege på forandringsmuligheder i betingelser og i personlige måder at forholde sig og handle på.

I projektet *Hverdagsliv med sygdom der kræver hospitalsindlæggelse* anlægges det her fremførte perspektiv på, hvordan patienter i deres daglige livsførelse tackler de problemer det medfører at leve med sygdom, hvilke muligheder pleje og behandling stiller til

rådighed, og hvordan disse muligheder gribes – eller ikke gribes – ud fra patienternes forskellige betingelser i forskellige kontekster og hvilke problemer og muligheder de ser. De spørgsmål der rejser sig i udforskningen er fx: Hvilke modstillinger er der mellem på den ene side de sundhedsprofessionelles institutionelt betingede indsats i forhold til at løse sundhedsproblemer, og på den anden side patienters muligheder for at bruge indsatsen i deres hverdagsliv? Hvilke betingelser giver den professionelle indsats patienterne for at håndtere deres sundhedsproblemer i hverdagen? Og hvilke andre betingelser er til stede i denne hverdag – arbejde, bosted m.m.? Hvem tilbringer patienterne deres hverdag med, hvem er involveret i deres sundhedsproblemer? Hvordan stiller betingelserne sig for dem, de pårørende, i forhold til at støtte patienten? Hvad gør patienterne (og deres pårørende) rent faktisk for at holde sammen på den daglige livsførelse, ud fra hvad de finder relevant og brugbart? Disse spørgsmål søges besvaret gennem analysen af datamaterialet fra deltagerobservationer og interviews, hvor konkrete patienters hverdag med pleje og behandling under indlæggelse på Dronning Ingrids Hospital forbindes med deres daglige livsførelse i hjemmet i byer og bygder.

Afslutning

Ph.d.-projektet er gået ind i sit andet år, hvor empiriindsamlingen fortsætter og analyserne påbegyndes. Projektet forventes afsluttet i august 2013.

Anvendt litteratur

Bech-Jørgensen, Birte, og Leif Thomsen

- 1978: *Hverdagslivet i en forstad – Drømme, realiteter og sociale konflikter*. Socialpædagogisk Bibliotek.

Bech-Jørgensen, Birte

- 1994: *Når hver dag bliver hverdag*. København: Akademisk Forlag.
- 2001: *Nye tider og usædvanlige fællesskaber*. Socialpædagogisk Bibliotek.
- 2003: *Ruter og rytmer: brobyggerne, frontfolket og de hjemløse*. København: Reitzel.

Berger, Peter og Thomas Luckmann

- 2004: *Den sociale konstruktion af virkeligheden – En videnssociologisk afhandling*. København: Akademisk Forlag.

Borg, Tove

- 2003: *Livsførelse i hverdagen under rehabilitering – Et socialpsykologisk studie*. Samfund, Menneske, Kulturs skriftserie, Aarhus Universitet.
- 2007: Begreber om hverdagsliv. I: Tove Borg m.fl. (red.): *Basisbog i ergoterapi*. København: Munksgaard.

Bruun, Poul

- 2004: *Pårørendes liv med kræft i familien – ægtefælle/samlevers og børns oplevelser med uhelbredelig sygdom*. Ph.d.-afhandling. Klinisk Institut, Det sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet.

Christensen, Lone Rahbek

- 1997: *Hver vore veje – livsformer, familietyper og kvindeliv*. København: Museum Tusculanum.

Dreier, Ole

- 2006: Imod abstraktion af struktur. *Nordiske Udkast* 34(1): 3-12.
- 2008: *Psychotherapy in Everyday Life*. Cambridge University Press.

Gullestad, Marianne

- 1989: *Kultur og hverdagsliv – På sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Harste, Gorm, og Niels Mortensen

- 2007: Sociale samhandlingsteorier. I: Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Reitzel.

Holzkamp, Klaus

- 1998: Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordiske Udkast* 26(2): 3-31.
- 2005: Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik. *Nordiske Udkast* 33(2): 5-33.

Hounsgaard, Lise

- 2004: *Potentiel sygdom sætter spor. Kvinders oplevelse af sygdom i et forløb med celleforandringer efter screening for livmoderhalskræft*. Ph.d.-afhandling. Det sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet.

Hounsgaard, Lise, Birthe D. Pedersen og Lis Wagner

- 2011: The daily living for informal caregivers with a partner with Parkinson's disease – an interview study of women's experiences of care decisions and self-management. *Journal of Nursing and Healthcare of Chronic Illness* (i trykken).

Huniche, Lotte

- 2002: *Huntingtons Disease in Everyday Life: Knowledge, Ignorance and Genetic Risk*. Samfund, Menneske, Kulturs skriftserie, Aarhus Universitet.

Højrup, Thomas

- 1983: *Det glemte folk – Livsformer og centraldirigering*. Institut for Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut.

Hølge-Hazelton, Bibi

- 2003: *Diabetes – En skole for livet*. Roskilde Universitetsforlag.

Lave, Jean og Packer, Martin

- 2008: Towards a Social Ontology of Learning. I: Klaus Nielsen m.fl. (red): *A Qualitative Stance – Essays in honor of Steinar Kvale*. Aarhus University Press.

Lunde, Inga Marie, og Pia Ramhøj (red.)

- 1995: *Humanistisk forskning inden for sundhedsvidenskab*. København: Akademisk Forlag.

Lorensen, Margarethe

- 2003: Et fremtidsperspektiv på patientrelateret sygeplejeforskning. I: Margarethe Lorensen, Lise Hounsgaard og Grethe Østergaard-Nielsen (red.): *Forskning i klinisk sygepleje 2 – Metoder og udvikling*. København: Akademisk Forlag.

Løkke, Anne, *et al.*

- 2006: *Kultur og sundhed – Humanistisk forskning i krop, sundhed og sygdom.* Temarapporter fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

Pedersen, Birthe D.

- 1999: *Sygeplejepraksis, sprog og erkendelse.* Ph.d.-afhandling. Det sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet.

Ramhøj, Pia

- 1989: *Kultur – Sygdom og sundhed: Om kulturens betydning for opfattelsen af sygdom og sundhed.* Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning.

Schutz, Alfred

- 2005: *Hverdagslivets sociologi – En tekstsamling.* Hans Reitzel.

Thorgaard, Keld, Morten Nissen og Uffe Juul Jensen (red.)

- 2010: *Viden, virkning og virke – forslag til forståelser i sundhedspraksis.* Roskilde Universitetsforlag.

Zahavi, Dan og Søren Overgaard

- 2005: Fænomenologisk sociologi: Hverdagslivets subjekt. I: Michael Hviid Jacobsen og Søren Kristiansen (red.): *Hverdagslivet – Sociologier om det upåagtede.* København: Reitzel.